

Aliokirjoitus Turun Sanomissa
21.6.2001

Ajopuuväittely jatkunut pian 60 vuotta

Jatkosodan synty suomalaisen menneisyyden kipupisteenä

Markku Jokisipilä

Miten Suomi kesäkuussa 1941 päätyi sotaan Hitlerin Saksan rinnalla? Oliko kehitys väistämätöntä, vai hylkäsiikö maan johto ulkopoliittisen valinnanvaransa tietoisesti? Oliko jatkosota oikeutettu hyvitysota talvisodan vääryyksille vai Suur-Suomi-haaveiden ja maailmanpoliittisten spekulatioiden sanelema seikkailuretki? Missä vaiheessa ja kuka teki ratkaisevat päätökset, ja millä perusteilla?

Mistään historian tapahtumasta ei ole Suomessa keskustelu yhtä kiihkeästi kuin jatkosodan synnystä. Aikalaiset, tutkijat, kirjailijat ja historian harrastajat ovat kirjoittaneet aiheesta tuhansia sivuja. Oman leimansa tähän ns. ajopuukesteluun on tuonut sen kansainvälisyys; monet keskeisimmistä puheenvuoroista ovat tulleet ulkomailta. Välillä keskustelu on muhinut akateemisen yhteisön historianfilosofisena pohdiskeluna, välillä taas ryöpsähtänyt julkisuuteen osana päivänpolitiikkaa.

Itse tapahtumien kulku on selvitetty jo kauan sitten. Tästä huolimatta jatkosodan synty hakee paikkaansa suomalaisessa identiteetissä. Keskustelu on laajentunut kauas alkuperäisen alueensa ulkopuolelle. Kun keskustelemme jatkosodan synnystä, keskustelemme samalla myös kansallisesta identiteetistämme, historiamme suurista trendeistä, kansainvälisen asemamme vaatimuksista, historiallisista vaihtoehdoista, fasismista, kommunismista ja niin edespäin.

"... mutta hyvänä kakkosena tuli maaliin pieni sisukas Suomi"

Talvisodan jälkeen Suomi oli yksin. Tuen etsintä Ruotsista ja muista pohjoismaista kariutui Moskovan ja Berliinin vastustukseen. Suomen ja Neuvostoliiton suhteita leimasi molemminpuolinen epäluulo, ja kun Saksa vihjasi olevansa valmis tukemaan Suomea, tartuttiin tarjoukseen innokkaasti. Maiden sotilasjohdot aloittivat luottamuksellisen mielipiteenvaihdon, ja tammikuussa 1941 Saksa paljasti hyökkäysaikeensa Neuvostoliittoon. Suomen osallistumisesta sovittiin Saksassa 25.-26.5. käydyissä neuvotteluissa.

Operaatio Barbarossan nimellä kulkenut maailmanhistorian suurin hyökkäys käynnistyi aamulla 22.6.1941. Virallisesti Suomi selitti olevansa puolueeton, mutta armeija oli jo lähtökuopissa kohti itää. Talvisodan aiheuttama katkeruus ja epäluulo itänaapuria kohtaan aaltoilivat niin voimakkaina, ettei maan johto halunnut jättää Saksan hyökkäyksen tarjoamaa historiallista tilaisuutta käyttämättä.

Suomen puolueettomuus kärsi pahan uskottavuustappion jo sodan ensimmäisenä päivänä, kun Hitler julisti saksalaisten taistelevan "liitossa suomalaisten divisioonien kanssa". Suomen johdon helpotukseksi Neuvostoliitto otti ratkaisevan askeleen pommittamalla Suomea 25.6., ja ontuva puolueettomuus sai mennä. Hallitus totesi maan olevan sodassa ja armeija siirtyi hyökkäysryhmyykseen.

Vanhat rajat saavutettiin syyskuussa, ja Itä-Karjalassa jatkettiin kauas niiden yli. Sotilaallisen menestyksen huumassa kaavailut Suur-Suomesta kukoistivat, mutta loppusyksyllä euforia haihtui, kun Saksan voittamaton sotakoneisto juuttui arojen mutaan. Toiveet lyhyestä "kesäsodasta" romahtivat, ja armeija siirtyi odottamaan saksalaisten lupaamaa Leningradin valloitusta. Saksan armeijan talvella 1943 Stalingradissa kokeman katastrofin jälkeen oli selvää, ettei sodalle asetettuja tavoitteita saavutettaisi. Syyskuussa 1944 Suomi solmi Neuvostoliiton kanssa välirauhan, joka palautti vuoden 1940 rajat ja langetti maksettavaksi valtavat sotakorvaukset.

Välirauha horjutti myös Suomen sisäisiä oloja aiheuttaen rajun poliittisen siirtymän vasemmalle. Kulminaationsa sodan jälkilaskut saavuttivat helmikuussa 1946, jolloin kahdeksan sota-ajan johtavaa poliitikkoa Neuvostoliiton vaatimuksesta tuomittiin sotasyylisyysoikeudenkäynnissä vankeuteen. Ns. vaaran vuosina 1944-48 pelättiin yleisesti, että suomalaiset kommunistit yrittäisivät Moskovan tuella vallankumousta.

Ajopuusta koskiveneeseen

Oli luonnollista, että hävitty sota käynnisti lähimenneisyyden kriittisen arvioinnin. Kuka oli vastuussa? Olisiko voitu menetellä toisin? Ajopuukeskustelun ensimmäisen erän ottelivat professori Arvi Korhonen ja yhdysvaltalaisutkija C.L. Lundin. Korhonen julkaisi vuonna 1948 New Yorkissa amerikansuomalaisen professori John H. Wuorisen nimellä teoksen Finland in the World War II. Lundin sai tästä sysäyksen omalle tutkimukselleen, joka julkaistiin 1957. Korhosen mukaan Suomi oli pyyteettömästi toiminut länsimaisen kulttuurin ja demokratian etuvartiona kommunismia vastaan. Suomalaisten ainoa virhe oli ollut luottaa länsivaltojen haluun puolustaa demokratiaa. Lundin puolestaan katsoi Suomen hakeutuneen demokratian ja totalitarismin välisessä taistelussa tietoisesti natsi-Saksan vasalliksi.

Paasikiveläisen ulkopolitiikan kannattajat kiittivät Lundinin tulkintaa, mutta Korhonen piti sitä suurvallan edustajalle tyypillisenä ymmärtämättömyytenä. Hän päätti kirjoittaa tyhjentävän selvityksen Suomen tiestä jatkosotaan. Näin syntyi vuonna 1961 julkaistu tutkimus Barbarossa-suunnitelma ja Suomi, suomalaisen historiantutkimuksen klassikko ja ajopuukeskustelun keskeisin puheenvuoro. Korhonen naulasi teesinsä Saksan sodanaikaiselta Suomen-lähettiläältä Wipert von Blücheriltä ottamallaan sitaatilla: "Suurvaltojen valtataistelussa pikkuvaltioiden vapaalla omalla päätösvalalla on kovin suppeat rajat. Suomi tempautui suurpolitiikan pyörteisiin niinkuin vuolas virta tempaa mukaansa ajopuun."

Kun englantilainen Anthony Upton ja amerikkalainen Hans Peter Krosby 1960-luvun puolivälissä osoittivat Suomen aktiivisesti hakeutuneen Saksan vanaveteen, alettiin Suomessa ajopuun sijaan puhua maasta koskiveneenä maailmanpolitiikan myrskyssä. Tämän tulkinnan mukaan johtoblokki oli taitavasti ohjannut maan vaikeuksien läpi parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. Jatkossa koskiveneteoria vakiinnutti asemansa sota-ajan politiikan puolustuksena. Tukeutumalla Saksaan oli pelastettu maan itsenäisyys, eikä anteeksi pyydeltävää ollut. Talvi- ja jatkosota olivat yhtä ja samaa puolustustaistelua, jonka ainoana tavoitteena oli pelastaa maa Neuvostoliiton hyökkäykseltä.

Ajopuukeskustelun tieteellisen linjan päätepisteenä voi pitää professori Mauno Jokipiin vuonna 1988 julkaistua tutkimusta Jatkosodan synty. Jokipii oli kyllästynyt jatkosodan motiivien kaunisteluun ja Saksan-kontaktien hyssyttelyyn. Valtavan lähdemateriaalin ja tarkan tapahtumakuvauksen avulla hän osoitti aukottomasti, että vuonna 1941 Suomi lankesi Saksan houkutuksiin tietoisesti ja omasta tahdostaan. Jokipii sai kuitenkin havaita, ettei tutkimus määrännyt julkisen keskustelun sisältöä ja suuntaa. Koskivenettä oli vaikea upottaa.

Ajopuuteoria osana poliittista keskustelua

Nykyisen informaatiotulvan aikana on vaikea kuvitella sitä kiihkeyttä, jolla historiakeskustelua 1950- ja 1960-luvuilla käytiin. Uudet tutkimukset olivat aina merkkitapahtumia, ja sota-ajan vaikuttajat osallistuivat vielä itsekin julkiseen keskusteluun. Ajopuukeskustelulla on aina ollut vahvat päivänpoliittiset latauksensa. Kun sotapolitiikan puolustajat ja Paasikiven-Kekkonen-linjan kannattajat 1950- ja 1960-luvuilla väänsivät kättä jatkosodan synnystä, otettiin samalla kantaa myös poliittisen kuningastiensä alkupuolella olleeseen sotasyllisyysoikeudenkäynnin oikeusministeriin Urho Kekkoeseen. 1970-luvulla ajopuuteorian kritiikillä perusteltiin aktiivista puolueettomuuspolitiikkaa. Pienelläkin valtiolla oli poliittista liikkumavaraa, ja sen johtajien velvollisuutena oli estää ajopuuksi joutuminen. Sota-ajan johto oli kyllä näin menetelty, mutta epäluulo Neuvostoliittoa kohtaan sai sen

valitsemaan väärin. Suomen olisi tullut luoda hyvät suhteet itänaapuriinsa jo 1930-luvulla.

Kun Neuvostoliiton luhistuttua ryhdyttiin julkisuudessa irroittelemaan äänijänteiden isänmaallisimmasta osasta sinne "rähmällään olon" vuosina kertynyttä pölyä, palattiin sotahistoriassakin vanhoihin, lähes korhoslasiin painotuksiin. Puheet "kesän 1944 torjuntavoitosta" osoittivat tulkinnan suunnan: jatkosodan syy oli talvisodassa ja Neuvostoliitto yksiselitteisesti hyökkääjä. Suomi oli tahratonta eloonjäämistäistelua käynyt suurvaltapoliittikan uhri. Tässä tulkinnassa jatkosodan synty oli sivuseikka.

Ajopuuväittelyssä kiteytyy yksi suomalaisen poliittisen keskustelun ominaispiirteistä, politiikan perusteleminen vaihtoehtojen puutteella. Niin sodankäynnin, Paasikiven-Kekkosen-linjan, integraatiopolitiikan kuin julkisen talouden leikkaustenkin tueksi on lietsottu konsensusta ja yksimielisyyttä samanlaisin argumentein. Puuna ja kuorena ovat olleet milloin Saksa ja Neuvostoliitto, milloin markkinavoimat ja taloudelliset suhdanteet, mutta vaihtoehtojen määrä on aina ollut tasan yksi.

Historiankirjoituksen silkkihansikkaat

On ollut kiusallista myöntää, että Suomi omasta halustaan ja innokkaasti lähti miljoonia viattomia murhanneen natsidiktatuurin kelkkaan. Omien motiivien jälkikäteinen kaunistelu on täysin ymmärrettävää, onhan näin tehty aina ja kaikkialla. Omaleimaisempaa sotavuosien historiankirjoitukselle sen sijaan on ollut tietty elitismi, joka on ilmennyt sotasyölyllisten kohtalon kovuuden ja epäoikeudenmukaisuuden korostamisena.

Muihin hävinneisiin valtioihin verrattuna Suomen johtajat kuitenkin pääsivät vähällä. Kotimainen tuomioistuin rankaisi vain kahdeksaa keskeistä poliitikkoa, ja hekin vapautuivat pian. Ketään ei tuomittu kuolemaan eikä luovutettu maasta. Sotasyölylliset saivat kansallissankarin sädekehän, jonka kiillottamiseen koskiveneteoriakin pyrki. Kun valtiovalta 1994 esitti sotasyölyllisten omaisille julkisen anteeksipyynnön, oli kunnianpalautus täydellinen.

Ratkaisevaa kysymystä, joutuivatko kaatuneet, sotainvalidit ja heidän omaisensa kevytmielisen seikkailupoliittikan uhreiksi, ei oikeastaan ole milloinkaan edes esitetty. Mannerheimista on tehty arvostelun yläpuolella oleva kansallinen jumalhahmo, Rytistä taas kansansa puolesta uhrautunut marttyyri. Monille tutkijoillekin Rytin vankeustuomio ja vallasta syrjäytyminen vaikuttavat olleen suurempi kansallinen tragedia kuin 80 000 miehen kaatuminen.

Ylikangas ja keisarin uudet vaatteet

Viime vuosina on vaadittu sotavuosien tutkimuksen suuntaamista enemmän kohti tavallisia ihmisiä. Akatemiaprofessori Heikki Ylikankaan uuden talvisotatulkinnan herättämä keskustelu kuitenkin osoittaa, että perinteinen ylätason näkökulma istuu tiukassa. Ylikankaan jo aiemmin tunnettujen lähteiden uudelleen tulkitsemiseen perustuva näkemys ei tuo sotavuosien historiaan mitään varsinaisesti uutta.

Ylikangas yliarvioi Hermann Göringin helmikuussa 1940 lähettiläs T.M. Kivimäelle antaman idän sotaretkeä koskevan lupauksen merkityksen. Saksan asenne Suomea kohtaan ei sen johdosta muuttunut mitenkään. Göringiltä oli tullut vastaavia viestejä jo ennen talvisotaa. Hallitus tajusi silloin kuten myös helmikuussa 1940, että Saksan ulkopolitiikasta päätti Hitler, ei Göring. Kylminä realisteina Ryti ja Väinö Tanner eivät voineet laskea tällaisten löysien puheiden varaan, vaikka ehkä Saksan ja Neuvostoliiton sotaan uskoivatkin. Talvisodan rauha tehtiin rintamatilanteen vaikeuden ja maan taloudellisen kestäkyvyn loppumisen, ei suurpoliittisten spekulatioiden sanelemana.